

سفر به سرزمین آرزوها

امیده غفاراوا و ضمیره غفاراوه*

سرزمین هند در تاریخ انسانیت به مثابه مظهر زیبایی و جذّابیت عالی اعتراف گردیده است. بیهوده نیست که در تاریخ ادبیات فارس و تاجیک عزم سفر هند همیشه قلب‌های اهل ادب و نظر را جانب این معبد زیبایی کشانده و احساس ربایندگی می‌بخشد. این است که در زمان خویش با احساسی بلند و گوارا از شکوه و عظمت این سرزمین زیبایی و شگفتی‌ها صائب تبریزی این بیت را سروده بود:

همچو عزم سفر هند که در هر دل هست

رقص سودای تو در هیچ سری نیست که نیست

در آثار تحقیقی و تاریخی و تذکره‌های دوران مختلف نیز میل سفر هند و مجموع خوبی‌های این مظهر تجلی زیبایی‌ها با شیوه‌های خاصه به جلوه آمده‌اند. از جمله، امین احمد رازی در صفت زیبایی‌ها و خوبی‌های بی‌نظیر سرزمین هند گفته است:

”چندان خوبی که در آن دیار (هندوستان) است، در هیچ مملکتی نیست. از عبدالله بن سلام نقل است که شادی را ده جزء آفریده‌اند. نه جزء آن را به هندوستان و یک جزء را به باقی جهان داده‌اند.“

عبدالنبی فخرالزمانی قزوینی، در تذکره «میخانه» نوشته است:

”این مثل عالمیان اشتهار دارد که هر کی یک نوبت گشت هند نمود و بهره‌ای از این ملک فیاض برداشت، وقتی که به ایران رفت، اگر در راه این سرزمین و بلاد نمیرد، البته در آرزوی این خاک مراد می‌میرد.“

* استادان دانشگاه دولتی خجند تاجیکستان به نام آکادمیک ب. غفوراف.

با امر تقدیر ما را میسر شد که آخر سال ۲۰۰۶ میلادی به دیدار سرزمین افسانه‌ای هند بیاییم. وقتی که یک هفته قبل از سفر خبر رسید که اسم ما برای مسافرت به سرزمین هند وارد گردیده است، خیلی خوشحال شدم و به‌طور فوری برای شرکت در برنامه بازآموزی زبان انگلیسی و کامپیوتر که باید در پایتخت کشور هندوستان - شهر دهلی - از بیست و سوم اکتبر تا یکم دسامبر سال ۲۰۰۶ میلادی برگزار می‌گردید، رضایت خویش را دادم. آن همه احساس بزرگی که شاعران ما در تاریخ ادبیات فارسی از آن ستایش کرده‌اند، یعنی خیال سفر هند دیگر باره قلب‌ها را لبریز عشق زیبایی می‌گردانید. چون خط سیر مستقیم هواپیما از دوشنبه به دهلی موجود نبود، ما سنه بیست و چهارم اکتبر سال ۲۰۰۶ میلادی به شهر المه‌آتا قزاقستان رسیدیم و روز دیگر از آنجا به دهلی پرواز نمودیم. ساعت ۳ روز در فرودگاه بین‌المللی شهر دهلی به نام ایندیرا گاندی ما را صمیمانه استقبال گرفتند.

برنامه بازآموزی زبان انگلیسی را یک مؤسسه که بنیادگذار آن شرکت «تاتا» بود برگزار می‌کرد، شنوندگان آن به‌طریق آزمون و انتخاب از بیش از ۶۰ کشور جهان جمع آمده بودند. هدف‌های این برنامه، از یک طرف، تشکیل و انکشاف نطق شفاهی و خطی زبان انگلیسی بوده، از طرف دیگر، به‌تطبیق آن برای رواج مناسبت‌های بین‌الخلق و مستحکم نمودن دوستی میان نمایندگان کشورهای مختلف روانه شده بود.

درس‌ها هر روز از ساعت ۱۰ پگاهی تا ساعت ۱۶ در بنای تعلیمی نه طبقه واقع در خیابان جنکپوری (دهلی‌نو) برگزار می‌شد. به‌ما استادان زبان انگلیسی با استفاده از وسائط و اصول‌های جدید تکنولوژی و فعال تعلیم به‌طور جالب و شوق‌انگیز نازکی‌های زبان خارجی، نطق محاوره‌ای و مکالمه امروزه را می‌آموزانیدند. در درس‌های انفورماتیک از شبکه اینترنت استفاده نموده، دانش و اطلاعات خود را راجع به اساس‌های تکنولوژی کامپیوتری مستحکم می‌کردیم. با اطمینان کامل می‌توان گفت که کل برنامه‌ها فوق‌العاده خوب تهیه شده بودند.

فاصله سفر ما به هندوستان هنگامی برنامه‌ریزی شده بود که در داخل کشور باید انتخابات پرزیدنت جمهوری تاجیکستان برگزار می‌گردید. با این مقصد سنه بیست و هشتم اکتبر ما پنج نفر نمایندگان تاجیکستان را به سفارت جمهوری تاجیکستان در

هندوستان دعوت نمودند، تا که در انتخابات پرزیدنت مملکت شرکت ورزیم. پس از انجام مراسم انتخابات که در وجود ما حسن قناعت‌مندی تولید نمود، ما با سفیر جمهوری تاجیکستان در هندوستان س. نصرالدین‌اف و کارمندان مسئول سفارت سر یک پیاله چای فرصتی صحبت نمودیم. حین صحبت از ایشان خواهش کردیم که ما را به زیارت مرقد مبارک ابوالمعانی میرزا عبدالقادر بیدل و امیر خسرو دهلوی راهبندی نمایند. زیرا قبل از سفر به سرزمین هند هر نفر از شهروند تاجیک را احساس مشرف گردیدن به مزارات متبرکه میرزا عبدالقادر بیدل و امیر خسرو دهلوی که آینه ادبیات و فرهنگ فارسی در این سرزمین محسوب گردیده، از وجوهات مهم پیوند یافتن فرهنگ تاجیکان و هندوان محسوب می‌شوند، فرا می‌گیرد. همان روز با کمک مسئولان سفارت

به ما میسر گردید که آرامگاه شاعر محبوب‌ترین فارسی زبان هند - میرزا عبدالقادر بیدل را که با راز و جذآبیت خویش شبیه اقیانوس اسرار و معنی بود، زیارت نماییم. آرامگاه حضرت بیدل در نزدیکی پُرنه-قلعه در باغ بیدل واقع در کوچه متهوره قرار دارد. پس از قرائت دعا و فاتحه در حق روح پاک

امروز در بیشتر از ۲۶ دانشگاه و حدود صد دانشکده سرزمین هند زبان فارسی تدریس می‌شود. علاوه بر آن در مدرسه‌های علوم دینی، دبیرستان‌های هند نیز زبان فارسی به‌حیث یکی از درس‌ها به‌شمار می‌آید.

این نابغه معنی که سبک بلندپرواز پیچیده‌اش بیانگر نبوغ ناتکرار اوست، گرد و اطراف آرامگاه را روب و چین و پاکیزه نمودیم. در سر قبر بیدل ایات زیرین ثبت شده‌اند:
 بعد مُردن شعله آواز من خاموش نیست خیزد از تار رگ سنگ مزار، آواز من
 بیدل، تجددی است لباس خیال من گر صد هزار سال برآید کهن نیم
 در سنگ کنار مقبره شاعر، جمله زیرین حکاکی شده است:

”به‌رسم قدرشناسی و با احساس افتخار بی‌پایان از پهنا و ژرفای جهان اندیشه، معانی باریک و نظم بلند شاعر عالمیان، پرورده خاک خیرخیز هند ابوالمعانی میرزا عبدالقادر بیدل که سیر تحوّل ادبیات تاجیک و فارس از فیض شعر ملکوتی او صدساله‌ها برخوردار بوده است، با اهتمام امامعلی رحمان‌اف

پرزیدنت جمهوری تاجیکستان هنگام بازدید دولتی از جمهوری هندوستان که با دعوت پرزیدنت جمهوری هندوستان عبدالکلام تشریف آورده است، ۶ آگوست سال ۲۰۰۶ میلادی گذاشته شد.

با مطالعه این حرف‌ها دیگر باره ما از اقدامات پرزیدنت جمهوری تاجیکستان جناب عالی ا.ش. رحمان‌اف در سمت گسترش محیط فرهنگی و تقدیر از بزرگان ملت اظهار خوشحالی نمودیم که با ثبت این حرف‌ها در محیط علمی و فرهنگی هندوستان پرچم فرهنگ و معنویات مردم تاجیک را برافراشته‌اند.

روز دیگر به زیارت آرامگاه شاعر شهرت یار این سرزمین، طوطی هند - امیر خسرو دهلوی مشرف گشتیم. با ورود به زیارتگاه این شاعر بزرگ نیز کس سعادت بی پایان روحی را در وجود خود احساس می‌کند که به‌چنین فاصله سعید و همایون با امر سرنوشت رسیده است. امیر خسرو که پس از شش ماه وفات پیرش - عارف بزرگ هند خواجه نظام‌الدین اولیا از عالم چشم پوشید، در جنوب قبر او مدفون گردید و امروز آرامگاه امیر خسرو در جنوب درگاه خواجه نظام‌الدین اولیا قرار دارد. درگاه خواجه نظام‌الدین اولیا درگاه معتبری است مشتمل بر بناهای گوناگون. از آن جمله، مسجد موسوم به جماعتخانه که آن را فیروز شاه بنا کرده است، بنای نظربا بوده، ستون‌های میانه مسجد از سنگ سرخ ساخته شده‌اند. در داخل مسجد کتیبه‌های قرآنی به خط نسخ منقور می‌باشند. برابر این، در اطراف مقبره چندین بیت و قطعه‌ها ثبت گردیده‌اند که از جمله آن‌ها اشعار زیرین می‌باشد که در برج سر قبر امیر خسرو کتیبه شده است:

میر خسرو خسرو ملک سخن	آن محیط فضل و دریای کمال
نثر او دلکش‌تر از ماء مئین	نظم او صافی‌تر از آب زلال
بلبل دستان‌سرای بی‌قرین	طوطی شکر‌مقال بی‌مثال
شد «عدیم‌المثل» یک تاریخ او	دیگری شد «طوطی شکر‌مقال»

امروز مرقد شیخ نظام‌الدین اولیا و امیر خسرو زیارتگاه هندوان و مسلمین است. شماره بی‌شمار زائرین به آن‌جا همه‌روزه مثل سیله بزرگی وارد گردیده، سعادت معنوی و روحانی حاصل می‌کنند. ما شاهد آن بودیم که چه‌گونه زائران بی‌شمار هندو و مسلمان بر مقبره این دو شخصیت بزرگ سر تعظیم فرود می‌آوردند. با آن‌که برخی فقیر

و تنگدست بودند، گل‌ها و نذراتی می‌خریدند و نثار آرامگاه این مردان اهل نظر می‌کردند.

باید یادآور شد که نیمهٔ دوّم ماه نوامبر در این درگاه چون همه‌ساله سه روز مراسم امیر خسرو ادامه داشت. مردمان کلّ دین‌ها بر سر تربت شاعر آمده، شعرهای عارفانه و سرودهایی بر آهنگ امیر خسرو بسته‌شده را می‌خواندند. عرس امیر خسرو از ساعت ۴ بیگانه تا قریب صبح ادامه می‌یافت. قید کردن ضرور است که مزارات متبرکهٔ این دو بزرگوار به یکی از مراکز دیگر علمی سرزمین هند - آکادمی غالب در فاصلهٔ نزدیک قرار دارد. با استفاده از این امکان ما برای آشنایی به این مرکز نیرومند علمی امکان پیدا نمودیم.

بیرون از درس ما کوشش می‌کردیم، هرچه بیشتر به دانشگاه‌ها و کتابخانه‌های شهر دهلی رفته به وضع حفاظت آثار علمی و ادبی فارسی در این سرزمین، روش‌های تحقیق، تدریس زبان و ادبیات فارسی در مراکز معرفتی و تعلیمی هند آشنایی عمیق پیدا نماییم.

باعث تذکر است که امروز در بیشتر از ۲۶ دانشگاه و حدود صد دانشکدهٔ سرزمین هند زبان فارسی تدریس می‌شود. علاوه بر آن در مدرسه‌های علوم دینی، دبیرستان‌های هند نیز زبان فارسی به حیث یکی از درس‌ها به‌شمار می‌آید. این دانشکده‌ها در بیشتر شهرهای هند از دهلی گرفته تا حیدرآباد، کلکته، بمبئی، چندیگر و... دارای کرسی زبان فارسی هستند. وجود دانشگاه‌ها و دانشکده‌ها در سراسر هند که دارای بخش فارسی می‌باشند، این نوید را به ما می‌رساند که زبان فارسی در هر دوره‌ای برای خود جایگاه و مقامی را صاحب می‌باشد و نفوذ کنونی آن از این مراحل تاریخی منشأ می‌گیرد. خوشبختانه، استادان دانشمند و ارجمند از کشور هند در این کورس‌ها نشسته آواز دلربای حافظ و سعدی، مولانا و دیگر شاعران فارسی زبان را در گوش جان دانش‌پژوهان زمزمه می‌کنند و جان آنان را از بادهٔ سرشار از عرفان، عشق، دوستی و محبت لبریز می‌نمایند. هر یکی از این دانشوران سهم خود را در فروزان نگه داشتن چراغ حکمت و ادب فارسی کوشا هستند و در این سمت دارای مقالات، تألیفات و تحقیقات عمیق و گسترده می‌باشند.

روز شانزدهم نوامبر ما موافق گفت و شنید قبلی به دانشگاه دهلی که از بزرگ‌ترین مکتب‌های عالی هندوستان محسوب می‌شود، حاضر شدیم. باعث تذکر است که دانشگاه دهلی یکی از دانشگاه‌های معتبر جهان از نظر علمی و پژوهشی به‌شمار می‌آید که با داشتن فضای وسیع، استادان دانشمند و دانشجویان با استعداد در سطح بین‌المللی شناخته شده و قابل توجه محافل علمی می‌باشد. با تأسیس این دانشگاه (سال ۱۹۲۲ م) بخش فارسی نیز دایر گردید، ولی تا سال ۱۹۵۷ میلادی آن مستقل نبود و استنادی که

آرامگاه اکبر از
مقبره‌های سلاطین
هند نمونه بهترین
کتیبه‌های فارسی
منظوم است.

در کالج‌ها مشغول کار بودند، به‌طور مشترک در دانشگاه در تدریس زبان فارسی مشغول بودند. از سال ۱۹۷۸ میلادی بخش فارسی و عربی از یکدیگر جدا شد و هر یک به‌صورت بخش مستقلی درآمد

وقتی که ما به دانشگاه دهلی حاضر شدیم، ما را

مدیر بخش فارسی دانشگاه پروفیسور چندر شیکهر و استادان زبان و ادبیات فارسی - سیده بلقیس فاطمه حسینی، دکتر نرگس جهان، دکتر ریحانه خاتون، زاهد علی، شریف حسین قاسمی، پروفیسور محمد اسلم خان و دیگران با صمیمیت افزون پذیرایی نمودند و ما را با فعالیت بخش فارسی، محصول کاوش‌های علمی و وضع تدریس زبان فارسی‌شناس نمودند. صحبت با ایشان گرم و صمیمی بود. ضمن صحبت احساس می‌کردیم، همگی میل دارند که بیشتر از ما سخن بشنوند. آن‌ها کنجکاوانه از هر بابت سخن می‌گفتند و می‌کوشیدند، در زمینه‌های مختلف در خصوص تاجیکستان و دانشگاه دولتی خجند به‌نام آکادمیک ب. غفوراف بیشتر آگاه شوند.

قابل ذکر است که «مجله تحقیقات فارسی» نشانگر کارهای پژوهشی استادان بخش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه دهلی می‌باشد. طی چندین ده‌ساله‌ها تهیه و تدوین متون فارسی و تحقیقات برجسته در زمینه زبان و ادبیات فارس و تاجیک به‌همّت و کوشش اعضای این گروه انجام می‌گیرد. بدیهی است که این پژوهش‌ها همراه اشتغال تعلیمی به‌عمل آمده، موجب تشویق دانشجویان و محققان جوان است و آن‌ها را برای ادامه این تحقیقات تشویق می‌نماید

پژوهش‌های این گروه تحت راهنمایی دانشمند فرهیخته، دکتر سید امیر حسن عابدی که به‌عنوان نخستین رئیس گروه زبان و ادبیات فارس این دانشگاه برگزیده شده بود، صورت می‌گیرد. استاد عابدی در زمینه تصحیح و تدوین متن‌های فارسی کارهای نمایانی انجام داده، اغلب نسخه‌های خطی ادیبان غیرمعروف را معرفی نموده است. تحت راهبری او بیش از ۳۰ رساله دکتری تألیف گردیده است.

فعالیت بخش فارسی محدود به تدریس و انتشار «مجله تحقیقات فارسی» و اثرهای علمی نیست، بلکه این مرکز تعلیمی و علمی همواره برای آن کوشش می‌نماید که سمینارها و انجمن‌های علمی و ادبی را منتظم برگزار نماید. چنان‌که، مسئولین بخش فارسی در ماه نوامبر سال ۲۰۰۶ میلادی برای تشکیل نمودن سمینار تحت عنوان «توسعه و پیشرفت زبان و ادبیات فارسی در هند» آمادگی می‌گرفتند. ما شاهد آن بودیم که چند نفر نمایندگان ایران راجع به مهیا نمودن شرایط جهت شرکت دانشمندان ایرانی در این سمینار گفت و شنید داشتند.

پروفسور چندر شیکهر آثار علمی استادان بخش فارسی و چند کتاب دیگر را به‌ما تقدیم نمود که برایمان بهترین تحفه بود. در جریان صحبت صمیمی و گوارا امکانیت‌ها و زمینه‌های همکاری‌های منبعه بررسی گردید.

بعد نصف روزی ما به کتابخانه مرکزی دانشگاه دهلی رفتیم و از غناوت آن به‌وجد آمدیم. در قسمت کتاب‌های فارسی تقریباً ده هزار کتاب چاپی و دوصد و پنجاه نسخه خطی فارسی، عربی و اردو در موضوعات مختلف، از جمله علوم قرآنی و حدیث، فقه، تفسیر، علم کلام، صرف و نحو، معانی و بیان، فلسفه، تصوف و عرفان، تاریخ و ادبیات محفوظ بودند. تالارهای کتابخانه پُر از خوانندگان و دانشجویان بودند، برخی از طالب‌علمان منتظر خالی شدن جای‌های نشست و برخی از آن‌ها برای زیراکس نمودن مواد ضروری در نوبت می‌ایستادند. احساس می‌گردید که دانشجویان از چنین خزینه‌های گران‌بهای علم و معرفت با کلام میل و شوق و رغبت همه‌جانبه استفاده می‌کنند.

روز دیگر ما باز عازم دانشگاه دهلی شدیم، ولی این دفعه هدف ما شناسایی با اهل اساتید بخش عربی و وضع تعلیم و تدریس زبان و ادبیات عرب بود. مدیر بخش

عربی- انگلیسی پروفیسور محمد نعمان خان ما را صمیمانه استقبال نمود و از تکلم ما به زبان عربی و هندی خیلی خوشحال گشت. او استادان زبان و ادبیات عرب را به ما معرفی نمود و از وضع تعلیم و تدریس و فعالیت علمی بخش عربی اطلاع داد.

روز بیستم نوامبر ما برای ملاقات نمودن با مدیر بخش فارسی، دکتر قمر غفار به جامعه ملیه اسلامی هندوستان (تأسیس سال ۱۹۲۰ م) حاضر شدیم. جامعه ملیه اسلامی در قسمت جنوب شرقی دهلی واقع است. پس از صحبت پرمحتوا با استادان زبان و ادبیات فارسی - عراق رضا زیدی، دکتر صدیقی، محمد اقبال و دکتر عبدالحلیم در موضوعها و نقشه‌های علمی آینده ما با وضع تعلیم و تدریس و سمت‌های پژوهش‌های بخش‌های فارسی، عربی و اسلام‌شناسی از نزدیک شناس شدیم.

بخش عربی این دانشگاه سال ۱۹۸۸ میلادی از شعبه مشترک اسلام‌شناسی و عرب‌شناسی و ایران‌شناسی جدا شده، به‌حیث شعبه مستقل فعالیت خود را ادامه می‌بخشد. در هیئت پروفیسوران و آموزگاران بخش عربی که به آن پروفیسور عبدالحلیم ندوی سروری می‌نماید، پروفیسوران ز.ا. فاروقی، شفیق احمد خان ندوی، ر.ا. فینن، س.م. خالد علی، فرحت صدیقی، استادان م. ایوب ندوی، حبیب‌الله خان، عبدالمجید قاضی، نسیم اختر فعالیت می‌برند. محصول پژوهش‌های علمی استادان در نشریه بخش عربی «مجله ادبیات عربی» انتشار می‌یابد که آن به زبان عربی و فشرده‌های آن به انگلیسی به طبع می‌رسند. در بخش عربی ۳۰۰ نفر دانشجویان تحصیل می‌کنند.

بخش اسلام‌شناسی نیز چون شعبه مستقل سال ۱۹۷۵ میلادی به فعالیت خود شروع نموده است. در آن فن‌های مربوط به تاریخ و فرهنگ عربی- اسلامی، چون تاریخ اسلام، فرهنگ تا اسلامی، عصر میانگی و معاصر عرب، علوم عقلی و نقلی، کلام، فلسفه، تاریخ تشکّل و تحوّل مذاهب‌های اسلامی، زبان و ادبیات عرب و... تعلیم داده می‌شود. به دانشجویان پروفیسوران عمادالحسن آزاد فاروقی، اخترالواسع، شیث اسماعیل عزمی، استادان رازی احمد کمال، اقتدار خان، محمد اسحاقی، فریده خانم، سید شاهد علی سبق می‌آموزند.

کتابخانه دانشگاه با داشتن صدها جلد نسخه خطی با ارزش به زبان فارسی، عربی و اردو یکی از گنجینه‌های معتبر فرهنگ و تمدن اسلامی ایرانی در سرزمین هند به‌شمار می‌آید.

کتابخانه‌های دانشگاه همدرد، دانشگاه به‌نام جواهرلعل نهر، همچنین موزه ملی نیز پُر از نسخه‌های خطی به‌زبان فارسی در رشته‌های مختلف می‌باشند که این از وجود خزینۀ با نفوذ فرهنگ فارسی تاجیکی در کتابخانه‌های این سرزمین مژده می‌دهد.

باید گفت که در خیابان تیلک مارگ واقع در دهلی‌نو رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و خانۀ فرهنگ ایران موجود است که در زمینۀ گسترش زبان فارسی در شهر دهلی و دیگر نقاط سرزمین هند بسیار فعال می‌باشند.

در نزد رایزنی فرهنگی ایران مرکز تحقیقات زبان فارسی فعالیت می‌برد. کارمندان آن وسعت نشر فرهنگ و ادبیات و علم و عرفان فارسی را در سرزمین هند بازگویی نموده، تحقیق و بررسی مسائل ایران‌شناسی و پژوهش‌ویژگی‌های تاریخ و فرهنگ و ادبیات گذشته و امروزه فارسی را از اهداف اصلی فعالیت خود قرار داده‌اند. مرکز کتابخانۀ بای و غنی و نشریۀ علمی خود را دارد. مجلۀ علمی-ادبی «قند پارسی» که از سال ۱۹۹۰ تا به‌حال انتشار می‌یابد، به‌عنوان یک نشریۀ معتبر در میان محققان و ادبیات‌دوستان هندوستان و ایران مقام شایسته‌ای پیدا نموده است. در این فصلنامه مقالات دانشمندان و استادان فارسی‌زبان ایران و هندوستان و دیگر فارسی‌زبانان، همچنین متن‌های مهم فارسی قبلاً چاپ‌شده به‌طبع می‌رسند.

قابل قید است که در نزد رایزنی فرهنگی ایران همچنین مرکز میکروفیلم «نور» فعالیت می‌برد که به‌نسخه‌برداری نسخ خطی کتابخانه‌های هندوستان مشغول است. با توصیه و اشتراک بی‌واسطۀ استاد سید امیر حسن عابدی ما با فعالیت این مؤسسۀ مهم از نزدیک شناس شدیم و با راهبر آن دکتر مهدی خواجه‌پیری ملاقات نمودیم. معلوم گردید که تا حال نسخه‌های خطی کتابخانۀ دانشگاه اسلامی علیگر تهیه شده است و فهرست کامل آن مرتب گردیده است.

همین طریق، هدف اساسی این مرکزها شناسایی و معرفی میراث علمی و فرهنگی ایران و هند، منبع‌های اصیل و ناشناخته‌ای که در بسیاری از کتابخانه‌های هند موجودند، همکاری با کتابخانه‌ها، مؤسسات و مراکز علمی و فرهنگی دارای نسخه‌های خطی جهت حفظ و نگهداری میراث علمی و فرهنگی آنها، تحقیق، چاپ و نشر آثار ارزشمند اندیشه‌مندان ادبیات فارسی زبان هند می‌باشد.

به جز این فعالیت‌ها این‌جا پیوسته سمینارها و کنگره‌هایی دایر می‌شوند که استادان، پژوهشگران هندی و ایرانی در زمینه برگزاری آن‌ها به هم آمده، راجع به موضوعات مختلف سخنرانی‌های علمی می‌نمایند و برابر به بررسی نکات مختلف مربوط به تاریخ و فرهنگ و ادبیات فارسی تبادل نظر می‌نمایند.

لازم به یادآوری است که مسئولین خانه فرهنگ ایران، از جمله رئیس آن آقای شکیب، رئیس رایزنی فرهنگی ایران در هندوستان آقای مظفری ما را خیلی خوش

اکبر (۱۶۰۵-۱۵۵۶ م) اصول اعمار
عبادتگاه‌های هندی را با اصول
معماری فارسی آمیزش داده، به دوره
نو معماری هندوستان ابتدا گذاشت.

پذیرایی نموده، برایمان امکان دادند که ما از کتابخانه‌های این مرکز استفاده نماییم. در کتابخانه مذکور اغلب ایران‌شناسان هندوستان را و اخوردن ممکن بود. ملاقات ما با استاد عابدی، پروفیسور اظهر دهلوی، دکتر فاطمه بلقیس، پروفیسور یونس جعفری و دیگران

محض در همین مکان برگزاری ملاقات و دیدارهای فرهنگی و معرفتی صورت می‌گرفت.

با استاد عابدی نیز ما در روزهای معین در کتابخانه رایزنی فرهنگی ایران و می‌خوردیم. این پیر خرد، عالم فاضل و انسان شریف که با پدر بزرگوار ما دوستی و همکاری داشتند، به ما عالی هم‌تانه سرپرستی می‌نمودند و ما را به عالمان معرفی نموده، ملاقات و بازدیدهای ما را از مرکزهای علمی و مکتب‌های عالی تشکیل می‌نمودند.

ایشان از قبله‌گاه ما چون نخستین پژوهشگر ادبیات فارسی زبان هند که برای تحصیل و بازآموزی از سابق اتحاد شوروی به هندوستان آمده بود و من بعد از هندشناسان نامی گردید، به نیکی یاد می‌کردند. در جریان صحبت سفرهای خود را به تاجیکستان به خاطر آورده، از حال دوستان دانشمند خود - عبدالقادر منیازاف، عبدالمنان نصرالدین‌اف و دیگران پرسان می‌شدند.

باعث تذکر است که یکی از راه‌های گسترش زبان فارسی در هندوستان تشکیل انجمن استادان زبان فارسی هند است که همه‌ساله ماه دسامبر در نقاطی از کشور هند برگزار می‌گردد. اظهر دهلوی که رئیس این انجمن می‌باشند، ما را نیز برای اشتراک در

انجمن امساله دعوت نمودند. متأسفانه، ماه دسامبر ما باید به وطن برمی‌گشتیم و نتوانستیم که در این انجمن با نفوذ علمی شرکت ورزیم. آخر هر هفته که اساساً به‌روزهای تعطیل موافق می‌افتاد، ما را برای سیاحت به‌جای‌های تاریخی شهر دهلی و شهرهای دیگر سرزمین افسانوی رهنمایی می‌کردند. در جریان انجام این سفرها بود که ما به‌منظره عمومی آثار هنری و فرهنگی، یادگاری‌های تاریخی و مدنی، مؤسسه‌های حفاظت میراث فرهنگی و معرفتی نیاکان شناس شده، برداشت افزونی از ثمره این دیدارها و مسافرت‌های معنوی دریافتیم. به‌خصوص، برای ما آشنایی با یکی از شهرهای این سرزمین که با نام آگره معروف است، فراموش ناشدنی بود. آگره در عصر ۱۶ میلادی در ساحل راست دریای جمنه قامت افراخته و در عصرهای ۱۷-۱۶ میلادی مرکز دولت تیموریان هند بود. یادگاری‌های مشهور معماری آن قلعه آگره، مسجد مروارید، تاج محل و غیره مقام تاریخی این شهر فرهنگی را بازتاب می‌بخشند. وقتی که ما به‌آفریده بی‌مثال دست‌های معجزه آفرین انسانی - تاج محل دیده می‌دوختیم، بی‌اختیار شعر میرزا تورسون‌زاده به‌خاطر می‌آمد که از این منظره دلفریب تاج محل الهام گرفته در وصف اعجاز ناتکرار این منطقه سروده است:

در لب رود جمنه دیدم من	قصر مانند ماه نورافکن
یادگار قدیم - مقبره‌ای	پرحشم، دلپذیر منظره‌ای
هرکسی که به‌او نظر انداخت	ساعتی چشم خود منور ساخت
دست انسان به‌برج این کشور	مشعل افروخته است از مرمر
به‌گمانم که آسمان شده پست	بر زمین یا مه فلک بنشست

واقعاً هم اثر تجلای شکوه تاج محل دیده بیننده آن را تمایل به‌حیرت می‌گرداند. وقتی که از نزدیک با این آثار گران‌بها توجه کرده و با بسیاری از کتیبه‌هایش دیده می‌دوختیم، به‌این نتیجه می‌رسیدیم که هر یکی از این بناهای بلند گنجینه‌ای از علم و فرهنگ و هنر به‌شمار می‌روند. در دنیای امروز با همه تجهیزات و امکانات شاید نمی‌توان چنین بنایی ایجاد کرد. حکاکی بر روی سنگ‌های مرمر و تزیین آن با گل‌های ریز و زیبا و قرار دادن آن در لایحه سنگ‌ها پس از کنده‌کاری نوعی اعجاز به‌شمار

می‌آید. زیبایی‌ها و ظرافت‌های هنری هنرمندان آن چنان شگفت‌انگیز است که تنها با دیدار از نزدیک می‌توان پی به عظمت و قدرت خلاقه نقش‌آفرینان چیره‌دست آن برد، زیرا که زبان از بیان آن عاجز و قلم از شرح آن ناتوان است. بی‌سبب نیست که تاج محل شهرت عمومی جهانی داشته، یکی از عجایب دنیا دانسته شده است. آن با اصول اسلامی طرح‌ریزی شده، به‌ذات خود یگانه است. مؤلف «تاریخ تمدن» ویل دورانت تاج محل را «زیباترین مقبره‌های جهان» نامیده، می‌نویسد که «... آن را کامل‌ترین همه بناهای معمور امروز روی زمین دانسته‌اند». این پیکره مقتدر مدنی در زمان سلطنت شاهجهان (۱۶۵۸-۱۶۲۷ م) همچون مقبره زوجه وی - ارجمند بانو بیگم در نزدیکی آگره در ساحل دریای جمنه قامت افراخته است. با مقصد بنیاد تاج محل که با کوشش و زحمت ۲۲ هزار نفر در مدت ۲۲ سال بنیاد گردیده است، هنرمندان ماهر نه تنها از گوشه و کنار هندوستان، بلکه از ولایت و کشورهای همسایه جمع آمده بودند. زرگر ممتاز - قاسم جان از لاهور، لعلگر نامدار - جی رنج لعل از دهلی، بهترین گنبدساز زمان - اسماعیل افندی از ماوراءالنهر، امانت خان نقاش از شیراز، رسایل ممتاز - قادر زمان خان از عربستان و دیگر سنگ‌تراشان و نقاشان از بلخ و بخارا، بلوچستان و ایران دعوت شدند. تابوت ملکه با سی و هفت نمود سنگ‌های قیمت‌بها که از کشورهای دور و نزدیک آورده شده بودند، خاتم‌کاری شد. از آن جمله، یاقوت سرخ و عقیق، الماس و یشم و بیجاده برین سنگ‌های نادر از کوهساران اطراف، مرمر سفید از مکران و ریوال راجستان، یشم و بلور از چین، لاجورد از بدخشان، یاقوت زرد از مصر، فیروزه از تبت، لاجورد نقشین از افریقای شمالی، مرجان و صدف و دیگر جواهرات از دیگر ممالک همسایه دریافت شده بودند. منتها قصر با حشمتی بنیاد گردید که زیبایی آن در همه کشورها آوازه شد. وجود چمن و گل و سبزه در کناره‌های خیابان و اطراف آن زیبایی دوچندانی به آن بخشیده بود.

میرزا تورسون‌زاده از اثر فیض دیدار تاج محل که آن را به «ماه پُرّه» مانند می‌کند، به‌دست معجزه‌کار انسان آفرین و ثنا می‌خواند:

یا مگر آگره، شهر ویرانه گشته با ماه پُرّه همخانه
یا دل شهر سالهای دراز سوزد از داغ نازنین ممتاز

یا که از «عشق و مهر» شاهجهان شعله‌ای مانده تا هنوز نشان
 راست گویم، نه این و نه آن است همه آثار دست انسان است
 خلق افروخت از هنر مشعل نام آن را گذاشت تاج محل

ماهیت بدیعی و ارزش معنوی تاج محل در آن ظهور می‌کند که معماران صاحب
 اعجاز این مقبره بی‌نظیر توانسته‌اند مطابق غایه شاهجهان در آن نزاکت، صداقت و
 پاکیزگی زنانه را تجسم نمایند. بنیاد این مقبره ناتکرار بار دیگر وفاداری زن را که در
 عرصه شعر فارسی همیشه مورد مدح و ثنا فرا گرفته بود، آینه‌داری کرد. امروز تابوت
 شاهجهان و همسرش زیر گنبد این ساختمان در کنار هم قرار داده شده است.

در ادامه دیدار خود از این موضعات تاریخی ما برای دیدن فاتح‌پور-سیکری
 رهسپار گشتیم که در زمان اکبر ساخته شده (۷۵-۱۵۶۹ م)، در مسافت ۴۰ کیلومتری
 از آگره با یک شکوه و عظمت خاص پابرجاست. زمانی که اکبر آن را مدت نه چندان
 زیاد (تا سال ۱۵۸۳ م) به‌حیث پایتخت دولت تیموریان هند برگزید، این شهر به‌یکی از
 باشکوه‌ترین شهرهای جهان مبدل گردیده، وسعت و عظمت آن خیلی افزود. جلال
 فاتح‌پور-سیکری را در آن زمان کتیبه‌ها، سرستون‌ها و ستون‌های سنگی دیوان خاص،
 پنج محل، مسجد جامع (۱۵۷۲ م)، خانه راجه بیربل (۱۵۷۱ م)، بلند دروازه (۱۵۷۶ م)،
 خانه شاهدختر عنبر، کاخ جادویی، مرقد شیخ سلیم چشتی (۱۵۷۳ م) که با قلم‌های
 توانا و با تصویرهای زیبا و ظریف نقش بسته و حکاکی شده و با کاشی‌های مرقع زیبا
 پوشیده شده است، زیبایی دوچندان می‌بخشید. در فاتح‌پور-سیکری کاخ بزرگی با نام
 پنج محل قامت افراخته است که دارای پنج طبقه بوده و از طبقه پنجم منظره زیبای شهر
 به‌خوبی دیده می‌شود. اصول آرایش داخل بنا و دیوارها نهایت دلربا و نظرس بود.

آرامگاه شیخ سلیم چشتی از مرمر سفید ساخته شده، زیارتگاه مردم عارف است.
 در طرف راست آن قبر نواب اسلام خان موجود است.

یکی از جای‌های دیگر دیدنی این شهر قلعه آگره به‌شمار می‌آید که ساختمان آن در
 زمان حکمرانی اکبر شروع گردیده، سال ۱۶۷۴ میلادی تحت راهبری محمد قاسم خان
 به‌انجام رسیده است.

مقبره زیبایی که نور جهان - همسر جهانگیر پادشاه برای پدرش اعتمادالدوله از سنگ مرمر بنا نموده است (۱۶۲۸-۱۶۲۲ م)، یکی از جای‌های دیگر زیبا منظر شهر آگره برشماریده می‌شود. باعث تذکر است که در دوران پس از عهد اکبر سنگ‌های قیمت‌بهای سفید و سرخ (لال) در معماری و سنگ‌های قیمت رنگه جهت آرایش مقبره‌ها فراوان و ماهرانه استفاده شده‌اند. آرامگاه اعتمادالدوله که نمونه‌ای از هماهنگی اصول معماری هندی و ایرانی محسوب می‌شود، یکی از نخستین بناهایی است که در آن سنگ‌های مختلف پُر قیمت با ظرافت و نازکی خاتم‌کاری شده است. بی‌سبب نیست که جواهر لعل نهرو آرامگاه اعتمادالدوله را «مروارید صنعت معماری» نامگذاری کرده است.

وقتی که آرامگاه جلال‌الدین محمد اکبر را زیارت می‌کردیم، بار دیگر از وسعت این مقبره شکوه تاریخی این شخصیت مقتدر سیاسی که در تاریخ سرزمین هند برای رواج دولتمداری و بالا برداشتن مقام سیاسی این کشور در تاریخ جهانی خدمات‌های شایسته به سامان رسانیده است، آشکار می‌گردید. مقبره اکبر بیرون از شهر آگره در قصبه سکندره موجود بوده، امروز یکی از بهترین آثار تاریخی هندوستان و نمونه کامل معماری عهد مغول برشماریده می‌شود. باید گفت که آرامگاه اکبر از مقبره‌های سلاطین هند نمونه بهترین کتیبه‌های فارسی منظوم است. کلمات و عبارات فارسی در سراسر در و دیوار مقبره منقوش بر چهره سنگ‌ها و احجار است. ابیات فارسی در در ورود و در مقبره به خط ظریف نستعلیق به قلم کاتبی موسوم به عبدالحق شیرازی متعلق است. در یکی از درها قصیده مفصلی جای داده شده است که این بیت از آن است:

مرحبا خرم فضایی بهتر از باغ بهشت مرحبا عالی بنایی برتر از عرش برین

در دورادور طاق نماهای مرمرین روی قبر اکبر در چهار طاق نما در هر یکی نه بیتی از مثنوی کتیبه شده است که مؤلفش نامعلوم می‌باشد. از آن جمله، در توصیف مقام رهنمایی و شکوه اکبر در محیط سیاسی سرزمین هند چنین ثبت گردیده است:

روان شد چو آوازه‌اش در جهان	که در دل نگنجید راز نهان
بپرداخت آن‌گونه روی زمین	که کرد آفرینش جهان آفرین
به‌گیتی در افزون ز پنجاه سال	چنین کرد شاهی ز روی جلال
چو از عدل آباد کرد این جهان	سوی آن جهان رفت روشن‌روان

آشنایی با شهر قدیمه و افسانوی جی پور نیز که ۲۴۰ کیلومتری از دهلی واقع بوده، یادگاری‌های باستانی زیادی دارد، برای ما فراموش‌ناشدنی بود. این شهر مورد علاقه تمام کسانی است که دل در بند سیاحت و جان در گرو دیدار مکان‌های دیدنی و زیبا دارند. قبل از همه، ما به دیدن معبدی که در قسمت شرقی شهر قرار دارد، رفتیم. این معبد بسیار باشکوه بود و ساختمانش از سنگ‌های قیمت مرمز با تزیینات زیبا و توصیف ناپذیر ساخته شده بود. مردم دسته-دسته برای تماشا به آن جا می‌رفتند، مخصوصاً هندوها که روی سنگ‌های کف ساختمان به رو می‌افتادند و دعا می‌خواندند. از بناهای دیگر افاده‌گر هستی فرهنگ تاریخی این منطقه ساختمان چند طبقه‌ای بود که خیلی زیبا و با معماری شگفت‌انگیز طراحی شده بود. این ساختمان در مکانی از شهر قرار داشت که به هوا محل معروف بود.

دیگر جایی که دیدن آن برای ما میسر گردید، ساختمان قدیمی زیبا در مرکز شهر بود که به صورت موزه مورد بازدید همگان قرار می‌گرفت. این موزه نیز با سنگ‌های مرمز کنده‌کاری شده و به طرز باشکوهی ساخته شده بود. ستون‌های سنگی آن به شکل‌های حیوانات یا بت‌ها طراحی شده، به شکل‌های گوناگون و با مهندسی دقیق بنا شده بود که حیرت هر بیننده را برمی‌انگیخت. تصویرهای زیبای بر روی دیوارهای داخل سالن ترسیم شده بود که انسان را برای مدت طولانی سرگرم می‌نمود.

در درازای این سفر پربار از شناختن و دانستن ما امکان داشتیم که به آشنایی بیشتر شهر دهلی میسر گردیم، چون جای اساسی توقف ما در هند دهلی بود. دیدار از نمایشگاه‌های آثار هنری، موزه‌های به نام ماهاتما گاندی، جواهر لعل نهرو، خانه - موزه ایندرا گاندی، مساجد و عبادتگاه‌ها، آثار باستانی و تاریخی، آرامگاه‌های شخصیت‌های بزرگ، قطب منار، قلعه سرخ دهلی و غیره برایمان خاطرمان و مؤثر بود.

باید گفت که دهلی یکی از شهرهای سیرنفوس دنیاست. آن بیش از ۱۴ میلیون نفر اهالی داشته، در ساحل دریای جمنا دامن پهن کرده است. این شهر سرسبز و خرم، دارای درختان متنوع و گل‌های رنگارنگ و خوشبو بوده، به عنوان سرسبزترین پایتخت جهان شناخته شده است.

تاریخ دهلی ریشه در اثر باستانی و حماسی «مهابهاراتا» دارد. آن طول عصرها ناظر ظهور و سقوط شاهان و امپراتوران زیادی بوده است. سلسله‌های پندوها، مورها، گوپته‌ها، چوهن‌ها یکی پس از دیگری تا قرن ۱۲ میلادی دهلی را در تسلط خود داشتند. پس از آن‌که از مسلمانان قطب‌الدین آیبک - اولین پادشاه سلاله غلامان زمام حکومت را به دست گرفته، دهلی را برای پایتخت سلطنت خود برگزید، سلسله‌های خلجیان، تغلقیان، سادات لودی دهلی را دارالسلطنت خود قرار دادند. پادشاهان سلاله تیموریان هند نیز دهلی را پایتخت خود ساختند و در نتیجه، دهلی نه تنها به عنوان مرکز سیاسی هند، بلکه مرکز علم و فضل و فرهنگ هم درآمد.

امروز دهلی به دو حصه تقسیم می‌شود. وقتی که سال ۱۹۱۱ میلادی پایتخت هندوستان بریتانیا از کلکته به دهلی کوچانیده شد، ساختمان دهلی‌نو (نیو دهلی) آغاز یافت. دهلی‌نو ساختمان‌های حاضر زمان دارد و اداره‌های مأموری نیز در همین قسمت دهلی جای گرفته است. در بالای قصر پرزیدنت «راشترپتی بهون» که در مرکز پایتخت آن سمبل عجایب معماری را تشکیل می‌کند، بیرق دارای رنگ نارنجی - سفید - سبز هندوستان - بیرق استقلالیت و صاحب اختیاری جلوه می‌کند. در میان بیرق چرخ‌های «چکره» - رمز حرکت دائمی به پیش تصویر یافته است.

قسم اساسی یادگاری‌های تاریخی، از جمله، قلعه سرخ، مسجد جامع، بازار چند چاوک و غیره در قسمت شهر کهنه دهلی که اساساً در زمان حکمرانی شاهجهان بنیاد گردیده است، واقع گردیده‌اند.

شهر دهلی گنجینه صدها یادگاری‌های تاریخی و فرهنگی، ساختمان‌ها و عمارات مجللی است که دارای محتوای ذوق زیبا، مزین شده و از لحاظ ریاضی تثبیت شده می‌باشند.

از وقت ساخته شدن قطب منار که بلندیش ۷۲ متر بوده، ۳۷۸ زینه [پله] مرمرین دارد، بیش از ۷۰۰ سال گذشته است، اما آن تا امروز یکی از زیباترین و مهم‌ترین جاذبه‌های شهر دهلی است. در گرد و اطراف قطب منار مقبره‌های پادشاهان سلاله‌های غلامان، سیدان، خلجیان، تغلقیان که قرن‌های ۱۴-۱۲ در هند فرمانروایی نموده‌اند، موجودند.

در قطار مقبره‌های مذکور قبر همایون پادشاه (۱۵۷۶ م)، آرامگاه خان‌خانان (۱۶۲۷ م) نیز در دهلی قرار دارند که زیارت این مزارات متبرکه نیز در پی خود فیض افزونی بخشید. زیرا تاریخ شهادت زیادی در صحیفه‌های خود راجع به کارنامه‌های این شخصیت‌های بی‌نظیر سیاسی ثبت نموده است که مقام آن‌ها را در رفعت مخصوص امور کشورداری مردمان فارسی تبار در سرزمین هند بازتاب می‌بخشد.

یکی از آثار با شکوه شهر دهلی قلعه سرخ (لال قلعه؛ ۴۸-۱۶۳۹ م) محسوب می‌گردد که از نظر مهندسی با آن‌که قرن‌ها از ساخت آن می‌گذرد و شرایط هند که هر لحظه باران‌های سیل‌آسا بر پیکره آن می‌بارد، هنوز همچنان پابرجا و باقی است. دیوار این بنا دارای کنگره‌های زیبا و مستطیل شکل است. دروازه‌های این قلعه نیز با زیبایی تمام از چوب و آهن ساخته شده که عظمتی خاص به آن بخشیده است. صنعت بلند معماری، کنده‌کاری، سنگ‌تراشی، نقش و نگار پیش طاق‌ها و گنبد‌های آن هر یک بیننده را مفتون می‌سازد. مجموعه مساحت این قلعه ۱۰ هکتار بوده، در آن چندین ساختمان زیبا، به‌مثال دیوان عام، رنگ محل، خاص محل، مثنی برق، دیوان خان و... از سنگ‌های مرمرین وجود دارند که با مهارت و هنرمندی تمام به‌شکل گل‌های زیبا کنده‌کاری و تزیین شده‌اند. بناها طوری ساخته شده‌اند که انسان در میان آن دورترین منظره‌های شهر دهلی را مشاهده می‌کند و لذت می‌برد.

قلعه سرخ در دوره حکمرانی اکبر ساخته شده است. باعث تذکر است که اکبر (۱۶۰۵-۱۵۵۶ م) اصول اعمار عبادتگاه‌های هندی را با اصول معماری فارسی آمیزش داده، به‌دوره نو معماری هندوستان ابتدا گذاشت. مهم‌ترین خصوصیتی که معماری این عهد اکتساب نمود، آمیزش یافتن عناصر اجزای هنری صنعت هند و مسلمانی به‌شمار می‌رود. قلعه سرخ دهلی نمونه روشن این‌گونه معماری است. اگر چندی هنوز از زمان استقرار حکومت اسلامی در هند (عصر ۱۲) معماری این سرزمین تجزیه اصول هندی و مسلمانی را در خود جای داده بود، محض در زمان اکبر تأثیرات دوطرفه معماری هند و مسلمانی و همراه‌شوی آن‌ها به‌حدی با ثمر و موفقانه انجام گرفت که در نتیجه ترکیب دستاوردهای تمدن ساختمان خلق‌های مختلف، یعنی به‌هم آمیختن روش‌های

ایرانی و هندی اصول تماماً نویی به وجود آمد که در تاریخ با نام «معماری مغول» شهرت دارد.

بنا به نقل راهبلد بناهای داخل قصرهای دیوان ارم و دیوان خاص داخل قلعه آیینه‌بندی کرده شده، چراغ‌های بی‌شمار فروزان می‌گردید. ضمن فروزان شدن چراغ‌ها سنگ‌های رنگارنگ سقف و شفت تالارها به جلوه آمده، منظره داخل قصر را خیلی دلربا می‌گردانید. با سپارش شاهجهان قصرهای دیوان ارم و دیوان خاص داخل قلعه با مرمر و یاقوت و فیروزه از نو زینت داده شده‌اند.

باغ‌های نزد کوشک و قصرها را فواره‌ها حسن دوچندان می‌بخشیدند.

از دیگر جای‌های تاریخی و مقدّس شهر دهلی مسجد جامع (جمعه مسجد) است که از آثار به‌جامانده دوره تیموریان هند است. نمای مسجد جامع در بلندی نزدیک قلعه سرخ قرار دارد. مسجد در عهد شاهجهان اعمار شده است. طرز کنده‌کاری، دیوارها، ستون‌ها، کاشی‌کاری‌ها، کتیبه‌ها، مناره‌ها، گنبد‌های مسجد، در و پیش‌طاق‌ها تعجب‌آور است. مسجد در یک وقت ۲۰ هزار عبادت‌کننده را جای داده می‌تواند.

چیزی که بیش از همه نظر بیننده را در همه این عمارات به خود جلب می‌کند، وجود کتیبه‌هایی است که با آیات قرآنی، احادیث نبوی و نام‌های پیامبر^(ص) نقش و نگار شده است. نکته جالب این است که در سرستون‌های این ساختمان‌ها سروده‌های فارسی از غزلیات حافظ و سعدی گرفته تا شاعران فارسی زبان هندوستان دوره تیموریان هند به‌کثرت به‌مشاهده می‌رسد. گویا در و دیوار این بناها همچون کتاب تازه با بیان زیبا و رسا به‌مهمانان لبخند دوستی و محبت می‌زنند و با زبان شیرین فارسی پند و حکمت می‌آموزند. اشعار فارسی با خط زیبا بر کتیبه‌های آن‌چنان حکاکی شده بود که ما با دیدن آن احساس می‌کردیم که نفوذ زبان و ادبیات فارسی در این سرزمین به‌همان مثابه‌ای امروز هم محفوظ است که در درازای تاریخ داشت. از سوی دیگر، جلوه سخن بزرگان ادبیات فارسی در سراسر هند بار دیگر به‌شکوه‌مندی زبان فارسی و ارج و احترام مردمان آن نسبت این زبان اشارت می‌کند.

هرچند فاصله ۴۰ روزی که ما در وسعت‌آباد این مملکت افسانوی بودیم، در یک مژه زدن طی شد و ما گویا در فرصت کوتاهی آن را به‌سربردیم، ولی با کوله‌بار پُر از

خاطره‌های رنگین و گوارا برگشتیم و خزینه اندیشه و معرفت خویش را از شناخت آثار و میراث غنامند این سرزمین غنی گردانیدیم. مخصوصاً، فیض صحبت فاضلان و فرهیختگان این دیار - دانشمندان و ادب‌پژوهان نامی در ذهن ما رنگین‌ترین تصویر شناخت علم و عرفان و خاطره‌های سبز و طلایی را ثبت نمود. بار دیگر، از تماشای معرفت‌آفرین هندوستان دارای میراث فرهنگی بای و غنی و سرتاسر شهرهای شکوهمند آن، چون دهلی و آگره، جی‌پور و سکندره حکمت محبت‌نامه‌های بزرگان سخن فارسی را که به‌یاد این مسکن اخلاص و مظهر زیبای و خوبی سروده‌اند، با شایستگی شناخته، در قطار این بزرگان خود را سعادتمند می‌دانستیم که با مهربانی خداوند از چشمه دیدار فیض‌بار این سرزمین بهره‌ور گردیدیم. در بازگشت به‌شهر دوشنبه که هنوز هم غرق خاطره‌های گوارای شناخت این سرزمین بودیم، مصرع‌های زیرین شاعر در ذهن ما می‌چرخید:

ز شوق هند زانسان چشم حسرت در قفا دارم که رو هم گر به‌راه آرم، نمی‌بینم مقابل را